על ספרות ומחקר: ערבסקה

שמשון ביכלר ויהונתן ניצן

(עריכה: גיורא נוימן)

ירושלים ומונטריאול, יולי 2018

הדברים הבאים נכתבו ב-2007 כטיוטה שטרם נסתיימה. במקורם, הם היו אמורים להיות ראשיתו של מאמר שיתאר את סופרי "המלחמה הגדולה", מלחמת-העולם הראשונה, אלה שכתבו עליה כחיילים, כנפגעים, כפליטים או כמשקיפים. אלא שהמאמר הלך והסתלסל ויצא לדרכים חדשות עד שקיבל חיים משלו. מכל מקום, הוא לא נכתב כסקירה אקדמית בעלת יומרות תיאורטיות, אלא כמעגלי זרימה מתחברים, ערבסקות של מחשבות וצלליות חומקות המשתלבות למבנה רופף שמתגלה ונעלם. העבודה על המאמר, שהיה אמור להיות רחב בהיקפו, לא הסתיימה, וכנראה לא נשוב אליו עוד. ואף על פי כן מצאנו עניין בפרסומו כפי שהוא.

נהוג להפריד בין ספרות לבין מדע. נראה שזהו חלק מן ההפרדה שהתפתחה בתודעה האנושית, אותה הפרדה שטוענים שקיימת בין "שכל" ובין "רגש" או בין "הרציונליות" ובין "הלב". במרוצת השנים הכרנו מלומדים רבים המוגדרים כמדענים, שכמעט לא קראו ספרות המכונה "יפה". לעתים, כשהם יוצאים לחופשה שנתית, הם נוהגים להצטייד בספרות "קלילה", לדבריהם כדי להפיג את המתח וכדי להצליח להירדם לאחר בהייה בטֶלֶסְקְרִין המרצד הכל-יכול.

לא מעט מאדישי הספרות המלומדים צומחים ובוקעים ב"מדעי-החברה" בכלל וב"מדע-הכלכלה" על גרורותיו ושלוחותיו במיוחד. אבל גם אלה שטורחים לקרוא ספרות טובה, בדרך כלל אינם רואים בה ביטוי תרבותי שווה ערך לתחום התעניינותם האקדמית.

אמת, בעשורים האחרונים היטשטש מאוד הגבול בין ספרות יפה והרומן הקלוקל המיועד להפוך לסחורה בעלת שווי-שוק. אף מורגש שככל שהספרות משגשגת בכמותה אין היא מלבלבת ביופייה, בעיקר לא במרכזי ההון בצפון-אמריקה.

אין הכרח לקרוא את ספרו החלוצי של טרוצקי *ספרות ומהפכה*[1] כדי להבין שהספרות, על תפניותיה ואופנותיה היא חלק בלתי נפרד מן ההיסטוריה המדעית-פוליטית של בני-האדם.

לדידנו, מכל מקום, הספרות הייתה מאז ילדותנו חלק מאישיותנו, חלק הכרחי שליווה את כתיבתנו, את מחקרנו. יתר על כן, פעמים רבות, בין שהיינו מודעים לכך ובין שהבנו זאת לאחר מעשה, הספרות היא שעיצבה את עצם השאלות, המתודות, והניסיונות המחקריים שיצרנו.

אין זה מקרה שבראש כל פרק בספרים שלנו התנוסס מוטו, משפט ספרותי שסיכם היטב את מחשבתנו. לעתים בתוך הפרק הופיע משפט מסוים, שנלקח מאחד הספרים האהובים עלינו.

בספרנו *רווחי מלחמה, דיבידנדים של שלום*, רשמנו בראש הפרק שעוסק בפשר ההון את המשפט המהדהד של לואי פרדינגד סֶלין בספרו *מסע אל קצה הלילה*: "**הילידים, אלה לא זזים בכלל עד שלא מכים אותם באלות, עד כדי כך עוד יש להם כבוד, אבל הלבנים, שמערכת החינוך שיכללה אותם, פועלים מעצמם.**"[2] משפט זה מיטיב לשפוך אור על הרהורינו אודות הדוקטרינות המטריאליות, אלה של התועלת-השולית (מדע הכלכלה הקונבנציונאלי) ואלו של העבודה-המופשטת (הכלכלה-הפוליטית המרקסיסטית).

המשפט מוביל לעבר היגיון אחר בחקר תהליך הצבר ההון – תהליך שאינו נתון לבחינה כמותית אבסורדית, על פי מתכונת פיסיקלית ישירה שבתוכה כלואות תיאוריות הערך הרווחות, הן הניאו-קלאסיות והן המרקסיסטיות.[3]

או למשל אותו משפט המחץ המופיע בפרק אחר בספרנו, גם הוא מאותה יצירה של סלין, שבו מזהיר חייל ותיק, המסרב להיטבח בצד הצרפתי של מלחמת-העולם הראשונה, את גיבורו הירוק של סלין: "**כאשר שליטי העולם הזה מתחילים לאהוב אתכם, סימן שהם מתכוונים להפוך אתכם לנקניקיות קרב.**" המשפט מאפשר לנו לצלול מיד וללא הקדמות מיותרות, לדיון על "ההטיה הצבאית" שעברו המעצמות הקפיטליסטיות, ובראשן ארה"ב, לאחר מלחמת-העולם השנייה.[4] אין כמו משפט זה כדי למצות את טיבה של מדינת הרווחה-מלחמה, אשר לפי סלין, נולדה במהפכה הצרפתית שלמעשה המציאה את המדינה הלאומית. אותה מדינה מורכבת מיצורים חדשים המכונים "אזרחים", שהשתחררו מידם הארוכה של המלכים והאצילים.

עד שקראנו את סלין לא יכולנו לתפוס בדמיוננו את המשמעות של החלפת שכירי-החרב המלוכנים בדגם החדש של חיילי מולדת, או כפי שסלין מכנה אותם בלעג – "**חיילים בחינם**". כדי להצמיח אותם יש צורך בחינוך "עממי" חינם, שיכשיר אותם להילחם בחינם למען המולדת. שום שכיר-חרב המכבד עצמו לא היה נלחם למען סמרטוט המכונה דגל. רק חיילים-אזרחים עושים זאת.

---

[1] Leon Trotsky (1923) *Literature and Revolution.*

[2] לואי פרדינן סלין (1932, עברית: 1994) *מסע אל קצה הלילה*.

[3] מחיר בדוקטרינה הניאו-קלאסית ("מדע-הכלכלה" של ימינו) מבוסס על אידיאת התועלת השולית המטריאלית ואילו תיאוריית-הערך המרקסיסטית מבוססת על תהליך-הייצור המטריאלי. סיכום: Bichler & Nitzan (2012) "Capital as Power: Toward a New Cosmology of Capitalism" *Real-World Economics Review*, No. 61.

[4] Nitzan & Bichler (2002) *The Global Political Economy of Israel*. Ch. 5.

מלחמת-העולם הראשונה הוכיחה זאת היטב: בקרב על נהר הסום נהרגו ונפצעו ביום הראשון בהסתערויות מול מכונות-ירייה ובקרבות כידונים (או אף באתי חפירה) כששים אלף איש. ובסך-הכל, תוך זמן קצר נפגעו בסום יותר ממיליון איש משני הצדדים. כל זאת למען גחמות של כמה גנרלים עלובים ששלחו את החיילים-אזרחים כלאחר יד לטבח. זאת הייתה ההוויה של סלין. כרופא פרברים הוא הכיר היטב את הפתולוגיה של "המולדת". הוא התוודע אליה מאז ילדותו המנוולת בתחתית הזעיר-בורגנות הצרפתית של תחילת המאה-העשרים – אותה תיאר באופנים ספרותיים חדישים וקודרים בספרו *מוות באשראי*.[5]

את הצד הבריטי של מלחמת העולם הראשונה מייצג רוברט גרייבס, שנפצע קשות במשלטי הסום ונחשב למת. ספרו *שלום ולא להתראות*[6] משקיף על המלחמה ללא אשליות וללא תקווה לעתיד אירופה. זהו קץ האשליות של נעוריו וחינוכו האוקספורדי של המחבר. הוא מן הסתם לא היה טורח לכתוב את זיכרונות המלחמה שלו אילולא נזקק לסכום לסכום כסף מהיר שיממן את גירושיו מאשתו הראשונה. הפתרון שלו, כמו של בוגרים רבים פליטי המלחמה הגדולה, היה לעזוב את הציביליזציה האירופית ולחפש לעצמו בועה סטואית חמימה. הוא מצאה במיורקה, שהייתה אז אי נידח בלתי ידוע, ושם התחפר תחת ענן אלכוהול וסקס בשוחות ההיסטוריות של המזרח-הקדום. שם הוא התחשבן עם הציביליזציה האירופית ועם הנשים הבריטיות באמצעות קלאָודיוּס ואודיסֶאוּס.

הקרב על הסום הפך לסיוט חוזר לדורות הבאים כאשר קורפורל אחד, שהצליח לצאת ממנו בפציעה קלה בלבד, חזר מן החזית אל המולדת שהתנערה ממנו ומדומיו ולעגה להם. לחייל המשוחרר אדולף היטלר, צייר הגלויות מלינץ, לא היה להיכן לחזור, אפילו לא אל היסטוריה פיקטיבית כלשהי. בשובו, לא מצא מאומה מוכר מן העולם שלפני המלחמה, מלבד הטינה הזעיר-בורגנית שספג בבית אביו – פקיד זוטר עריץ, שחי בשלהי הקומדיה ההבסבורגית; וכמובן נותרו לו זיכרונות הקומיקס האנטישמיים שספג בווינה, בה היה חסר-בית נתמך סעד, "ברנש עלוב" כהגדרתו את עצמו, כפי שתיאר זאת יוֹאָכים פֶּסְט בספרו המקורי: *היטלר: דיוקנו של לא איש*.[7]

אדולף היטלר כתב את *מלחמתי*[8] בו הוקיע את החירות האזרחית, האשליה הליברלית אותה יצרה המהפכה הצרפתית, ובמקומה הציע מרחץ דמים למען האוליגרכיה והגזע. בהמשך חבר לגנרלים ולבעלי-הון ושקד להנציח את הסיוט של חפירות הסום לדורות הבאים.

הדור האובד בגרמניה שלאחר המלחמה הונצח היטב ביצירתו של אֶריך מָריה רֶמָרְק *במערב אין כל חדש*:

---

[5] Louis Ferdinand Celine (1936) *Mort au Credit.*

[6] Robert Graves (1929) *Good-Bye to All That.*

[7] Joachim Fest (1973) *Hitler*.

[8] Adolf Hitler (1925) *Mein Kampf.*

כשנשוב עתה, נשוב עייפים מתפוררים, שרופים, עקורי שורשים, חסרי תקווה. לא נדע עוד למצוא את דרכנו. הבריות לא יבינו אותנו [...] מיותרים אנו לעצמנו. אמנם נגדל, אחדים יסתגלו. אחרים יצייתו ורבים יהיו אובדי עצות. השנים יימוגו ולבסוף נלך לאבוד. (עמ' 179).[9]

לא פעם חשנו כך כחיילים-אזרחים אובדים לאחר שירות חובה צבאי כזה או אחר שנכפה עלינו; לאחר אחת מן המלחמות המחזוריות במזרח-התיכון שנאלצנו לקחת חלק בהן; באחת מפשיטות הנקם שנועדו לדיכוי אוכלוסיית השטחים הכבושים, או בעקבות תירוץ כזה או אחר שכפו עלינו אפסים נפוחים, בשם המולדת הדת והגזע.

כך מן הסתם חש ג'ק לונדון בעת שפרסם ב- 1913 חיבור קצר בשם *החייל הטוב* – חיבור שעורר זעם רב בקרב ראשי הצבא האמריקאי. זאת הייתה קריאה לסרבנות, שכוונה אל חיילי המרינס ומיליציות אמריקאיות שפעלו תחת שמות שונים ועסקו באותה עת בדיכוי שביתות, בגביית חובות לבנקים אמריקאיים וברצח "מפירי סדר" ברחבי אמריקה הלטינית. החיבור בהחלט יכול לשמש את סרבני הגיוס בכל מקום בעולם וגם בישראל. בין השאר כתב לונדון:

איש צעיר. המטרה הנחותה ביותר בחייך היא להיות חייל. החייל הטוב לא מתאמץ להבחין בין צדק לעוול. הוא לא חושב. הוא לא תוהה. הוא רק מציית. אם פוקדים עליו לפתוח באש על המון המתגודד ברחובות בשוועו ללחם, הוא מבצע [...] ללא רגש, ללא חרטה וללא הזדהות. החייל הטוב הוא מכונה עיוורת, חסרת לב, אטומה וקטלנית.[10]

באותן פשיטות באמריקה-הלטינית עמד בראש המרינס סְמֶדְלי באָטלֶר, שהיה מייג'ור-גנרל ואחד החיילים המעוטרים ביותר בצבא ארה"ב. אחר כך השתתף בחיל המשלוח האמריקאי שלחם נגד הצבא הגרמני בחזית הצרפתית במלחמת העולם הראשונה. "המלחמה הגדולה" גרמה לו הלם עמוק ובשנת 1935 הוא פרסם ספרון, שכותרתו *המלחמה היא שוד*. בספר הוא הביע בגלוי את חששותיו מפני כוונותיה של אליטת-הכוח האמריקאית ליזום מלחמות אימפריאליות כדי להשליט את הסדר שלה ברחבי העולם. וכך כתב באטלר:

במרוצת השנים הרבות בהן שירתי כחייל היו לי חשדות, כי מלחמה היא סוג של הונאה. רק כאשר פרשתי לחיים אזרחיים נוכחתי לדעת שאכן כך הדבר. עתה אני רואה את ענני המלחמה העולמית [השנייה] **מתעבים ואני חייב לומר את דברי: ביליתי שלושים ושלוש שנים וארבעה חודשים בשירות פעיל, כחבר בכוח הצבאי הנמרץ ביותר של מדינתנו – בגדודי המרינס. שירתי בכל הדרגות, מסגן-משנה ועד לגנרל. ובמשך כל התקופה הזאת ביליתי את**

---

[9] אריך מריה רמרק (1929, בעברית: 1982). *במערב אין כל חדש*. מצבו נראה נואש יותר בעת שחיבר את ספרו *עת לאהוב ועת למות* (1954, עברית: 1962), על גלגולו של חייל גרמני בן דמותו של רמרק במלחמת-העולם השנייה ובני דורו, שחוו את הנסיגה מסטלינגרד.

[10] *The Good Soldier* (1916) Jack London (וראו bnarchives.yorku.ca/113).

מרבית הזמן כבריון צמרת של העסקים הגדולים, של וול-סטריט ושל הבנקאים. בקצרה, הייתי אקדוחן, גנגסטר של הקפיטליזם. כך למשל סייעתי בשנת 1914 להפוך את מקסיקו, ובמיוחד את מחוז טמפיקו, לאזור בטוח עבור האינטרסים של הנפט האמריקאי. עזרתי להפוך את האיטי ואת קובה למקומות מהוגנים לסחיטת הכנסות ל'נשיונל סיטי בנק'. השתתפתי בפלישה לכחצי-תריסר רפובליקות במרכז-אמריקה למען רווחי הוול-סטריט. ועוד רשימת השוד ארוכה: בין 1909 ל- 1912 עזרתי לטהר את ניקרגואה למען הבנק הבינלאומי של האחים בראון. בשנת 1916 הבאתי אור לרפובליקה הדומיניקנית בשירות האינטרסים של מסחר הסוכר האמריקאי. בשנת 1903 השלטתי סדר בהונדורס לטובת חברות הפרי האמריקאיות. בשנת 1927 סייעתי לפלס את דרכו של [תאגיד הנפט] **'סטנדרט-אויל' בסין. במבט לאחור, אני חש שיכולתי להעניק לאל-קפונה כמה עצות מועילות: במיטבו, אל-קפונה הצליח לסחוט דמי חסות בשלוש ערים. אנו המרינס – עשינו זאת בשלוש יבשות.**

[...] מלחמה היא מסע שוד. היא תמיד הייתה. היא השוד העתיק ביותר, הרווחי ביותר ובוודאי גם הזדוני ביותר. מלחמה היא הצורה האפשרית היחידה של שוד ברמה בינלאומית. היא גם הביזנס היחיד שבו את הרווחים מונים בדולרים ואת ההפסדים בגוויות אדם [...] לסיכום: המלחמה היא שוד. רק קבוצה קטנה ומאורגנת מנהלת את המלחמה, וזאת היא עושה כדי להרוויח. את החשבון – משלמים הרוב.[11]

את הצד הצ'כי שבחזית ייצג יָרוֹסְלָב הָאשֶק בספרו *החייל האמיץ שְׁוֵויְיק*. זהו סיפור תהילה לחיילי "הראש הקטן", אלה היודעים היטב שהשליטים מתכוונים להפכם לנקניקיות קרב בשם דגל כלשהו. אלה החיילים הקטנטנים, שעליהם נשענת המכונה הצבאית, המשרכים את דרכם בין סבך הקצינים המטומטמים ותקנותיהם האבסורדיות בעליצות שובת-לב. אלה מהווים סכנה קיומית לכלל השליטים והמשטרים בעולם. פגשנו בימי חיינו כמה מהם, אם בבית סוהר צבאי, אם במרתף משרד מלא מרץ, ותמיד התעודדנו. יש עדיין תקווה בעולם כל עוד קיימת בו מנה קריטית של שווייקים.

באותה חזית נלחם אחד הסופרים הפחות ידועים בין בני הדור האובד של "המלחמה הגדולה". היה זה אביגדור המאירי, שלחם כקצין בצבא הקיסרי ההבסבורגי בקרבות נגד הצבא הקיסרי הרוסי. הוא נפל בשבי וספריו שהתפרסמו בעברית עוד בשנות העשרים תיארו מציאות מסויטת, שאף לצרכן שבע סרטי פעולה ואימה בן המאה ה-21 נראית בלתי ניתנת לדמיון.[12] המלחמה הפכה אותו לאחר. הוא בלט בזרותו המבריקה בעולם האמנות, הספרות, הבלשנות, השירה והסאטירה של פלסטינה המנדטורית בין שתי מלחמות-העולם. ולבסוף אבד ונשכח.

---

[11] Smedley Butler, *War Is A Racket* (1935). לספרו של באטלר התוודענו לראשונה בספרו של ליאו הוברמן: Leo Huberman (1936) *Man's Worldly Goods: The Story of the Wealth of Nations.*

[12] *תחת שמים אדומים* (1925), *השגעון הגדול* (1929), *בגיהינום של מטה* (1932).

מכל מקום, ספריו של אביגדור המאירי הקדימו את זמנם. העולם שהם תיארו היה הרבה מעבר לתפיסות האידיאולוגיות שהסבירו את מלחמת-העולם הראשונה. שמונים שנה לאחר שנסתיימה המלחמה האימפריאלית "האחרונה", החל להתפשט ברחבי העולם סוג חדש של מלחמות "גלובליות", בדרך-כלל למען "סדר מעצמתי חדש". הן מכונות "מלחמות-דת", "מלחמות אתניות", "מלחמת תרבויות", "מלחמה עולמית בטרור". בקיצור, זאת הודאה בקיומה של מלחמה מתמדת ללא אשליות. גם סוג הצבאות השתנה. לא עוד חיילים-בחינם מתוצרת קווי-הייצור של המדינה הלאומית, אלא שכירי חרב ומתנדבי מליציה בתשלום. גם בחזית הרוסית, לאחר שפסקה מלהיות אפילו בעיני העיוורים "מדינת פועלים מנוונת" (כגרסתו של טרוצקי), לבלבו כותבים חדשים, כמו אַרְקָדִי בָּבְּצֶ'נְקוֹ שסיפר על המלחמה המתמדת שנרקמה בצ'צניה. ב*סיפורו של חייל* הוא מתאר את הזן החדש של המלחמה, שאין לה שום תכלית, מטרה או תועלת. אין היא למען הגזע, הדת, המולדת, החירות, או "השוק החופשי". אין היא אפילו למען שוד או רווח. לשווא תחפשו מניעים: היא מלחמה סתמית. סתם מלחמה למען מלחמה. סתם רצח אזרחים וחיילים באדישות ובניכור.

בסמוך לאביגדור המאירי ישב בפלסטינה זר אחר, שבילה כחייל בצבא הקיסרי הגרמני בחזית הצרפתית של מלחמת-העולם הראשונה, ארנולד צְוָייג. הוא נאלץ לברוח מגרמניה כמו בוגרים רבים של דור מלחמת-העולם עם השתלטות היטלר. בשנות השלושים והארבעים הוא התגורר בחיפה וכתב בגרמנית את ספריו הבאים[13] עד לחזרתו לגרמניה המזרחית. בספרים אלה ניסה להסביר לעצמו כיצד גרמניה שנחשבה לנאורה ותרבותית הפכה לנאצית. כיצד הצליחה חבורה של פושעים עלובים להשתלט עליה.

אנחנו מכירים הסברים רבים על הסיבות להשתלטות המשטר הנציונל-סוציאליסטי בגרמניה והתפשטות הפאשיזם באירופה. בין הידועים הוא ספרו של פרנץ נוימן *בהמות*, שבו פרש את תזת "הקפיטליזם המונופולי" ועליית נֶקסוס ה"עסקים גדולים-צבא-ממשל".[14] שתים-עשר שנה אחר כך שימש *בהמות* נקודת מוצא עבור סי רייט מילס בתיאור השתלטות *אליטת הכוח* על החברה האמריקאית בהדרגה מאז מלחמת-העולם הראשונה, הצלחתה לפורר את הדמוקרטיה הכפרית בארה"ב והפיכתה הבלתי-נמנעת למעצמה אימפריאליסטית המסובכת במלחמות ברחבי העולם.[15]

כך גם טען דיוויד אברהם במחקרו *התמוטטות הרפובליקה הוָויימָארִית*,[16] בו התחקה, בעקבות פרנץ נוימן, אחר השינויים והתזוזות שאירעו בהיערכויות הגושים העסקיים-פוליטיים וקואליציות ההון בין הקבוצות השליטות באמצעי הייצור העיקריים של גרמניה. שינויים אלה הביאו לעליית הנאצים, אשר הבטיחו מעל לכל "שקט תעשייתי" במובן הרצוי לבעלי ההון שמימנו את המפלגה השולית הזאת.

---

[13] *ימים ששקעו* (1938), *הגרזן של וָנְדְסבֶּק* (1947).

[14] Franz Neumann (1944) *Behemoth: The Structure and Practice of National Socialism, 1933-1944*.

[15] C. Wright Mills (1956) *The Power Elite*.

[16] David Abraham (1981) *The Collapse of the Weimar Republic: Political Economy and Crisis*.

אנו מכירים את ההסברים "התרבותיים" יותר של יוהכים פסט בספרו *היטלר* על דיוקנו של "לא-אדם", לפיו היטלר הוא למעשה השתקפות של אותו יצור חסר אישיות בחברת ההמון החדשה של מוסיל.[17] הוא חסר רצונות מקוריים משל עצמו. ישותו אינה אלא השתקפות של אידיאלים כוזבים, שמאלציים, מדור ההורים באימפריות המלוכניות ההוֹהֶנְצוֹלֶרְנית וההָבְּסְבּוּרגית. הוא אותה תערובת של מחאה זעיר בורגנית נפוחה, מעין רדיקלית, נגד "המונופולים" ו"השמאלנים" וגעגועים ליציבות וליד החזקה של הקיסרות.

אנו מכירים את זעקת השבר של סְטֶפָן צְוָוייג, שמיאן להשלים עם חורבן האידיאלים של נעוריו. מבחינתו, *העולם של אתמול*[18] שכה אהב, אירופה הקוסמופוליטית והליברלית נמוגה. וינה ההבסבורגית, הספרותית, המוסיקאלית, הקלילה של סוף המאה התשע-עשרה, וינה של פְּרוֹיד ואָדְלֶר, שְׁנִיצְלֶר והֶרְצְל, קְרֶייזְלֶר ומָהְלֶר – נחרבה ונתפסה בכפותיהם האדומות והגסות של פושעים קטנים שצמחו בשוליה.

אנו מכירים את ההסברים המנוכרים של התעמולה האקדמית האמריקאית פרי המלחמה הקרה, על הסיבות לעליית הנאצים : התרבות הלא-דמוקרטית של הפוליטיקה הגרמנית, אידיאליזם קיצוני לא-פרגמטי, מערכת הבחירות היחסיות הלא-יציבה של הרפובליקה הווימארית, המשבר הכלכלי והאבטלה הכבדה, פוליטיקה מפלגתית מקוטבת שהמיטה חורבן על דמוקרטיה סובלנית, החובות הכבדים בעקבות הסכם ורסאי והרצון למחוק את ההשפלה, וכמובן, אין לשכוח את המסחר "הלא-חופשי", ה"מרקנטיליסטי" באירופה, את שער החליפין "המלאכותי" ועוד.

אבל ארנולד צווייג מספר לנו סיפור אחר : בנובלה *הריב על הסמל גרישה*[19] המתרחשת במזרח-אירופה הכבושה על ידי הצבא הגרמני בסוף מלחמת העולם הראשונה באוירה הקשה הקפואה של ליטא ומזרח פולין, הולכת ונכתבת התוכנית הבהירה והבלתי-נמנעת עד ליאוש של מלחמת-העולם השנייה. הסיפור, שגיבורו עריק גרמני מהחזית הרוסית המוצא להורג בנסיבות סוריאליסטיות, מראה שאין צורך לחפש את הסיבות במבנים אובייקטיבים ובאופי-הייצור הקפיטליסטי (למרות שצוויג היה מרקסיסט), אלא בתרבות האוטוריטרית המיליטריסטית הפרוסית ובביורוקרטיה המלוכנית הצייתנית, שהתפתחו והונצחו בכל גרמניה לאחר 1870 (והומחזו לאחרונה בדרמה הקולנועית המצמררת *סרט לבן* *White Ribbon*). הספר הבא של ארנולד צוויג, *הגרזן של וֶנְדְסְבֶּק*,[20] כבר נכתב בפלסטינה ותאר את הבנאליות הנאצית והתפשטותה בכל מרקם החברה הגרמנית הקרתנית לאחר השתלטות היטלר.

---

[17] יואכים פסט, שם ; רוברט מוסיל (1913, עברית : 1988) *האיש בלא תכונות*.

[18] סטפן צוויג (1942, עברית : 1982). את כתב היד של ספרו שלח צווייג למו"ל יום אחד לפני שהתאבד בפברואר 1942.

[19] ארנולד צוויג (1927, עברית : 1986) *הריב על הסמל גרישה*.

[20] ארנולד צוויג (1947, עברית : 1985) *הגרזן של ונדסבק*.

באווירת הסיוט הזאת, דווקא הבנאליות וחיי היומיום בצל הגרדום של היטלר קורנים לנו בספריו של האָנס פָלאָדָה : *איש קטן לאן* ו- *לבד בברלין*.[21] פלאדה, אף הוא בן הדור האובד של מלחמת-העולם הראשונה, סירב או לא היה מסוגל לעזוב את גרמניה אחרי 1933. הוא הרכין ראש, הצטמצם בבועתו הפרטית וחי בספריו את אנשי השוליים, גיבורים אלמונים שניסו לשרוד את המשבר הגדול, נגרפו יחד עם ההמון המוכה מן המלחמות, האבטלה, העוני והעבודה הקשה ללא עתיד. אך דווקא בהם הוא בוטח. רק מביניהם יכולים לצמוח בני-אדם חופשיים. לא מקרב שכבות הביניים, לא מן האקדמאים המקצועיים חסרי הפניות, הביורוקרטים, שהסתגלו לאט או מהר למשטר הנאצי ונכנעו לבריונים של היטלר, אשר הפכו למפקדיהם. כל אלה הצטרפו למכונת-העל, אם בעקימת-אף או באיסטניסיות, אם בעזרת איומים או השפלות, ולבסוף בהשלמה. סופם היה שהפכו למקשה אחת בלתי נפרדת מן הנאצים.

אבל פלאדה, שחי במו גופו את תלאות התקופה, אינו מניח ליאוש לגבור על גיבורי ספריו. בחמלה ובעדינות הוא מספר את סיפור תלאותיהם. האהבה והרוך שהגיבורים מעצבים כאי סביב עצמם, גוברים על הרוע המאיים לבלוע אותם ועל הטרגדיה הבלתי נמנעת של גורלם.

מן הצד השני של המתרס המעמדי, מתוככי הביורוקרטיה השמרנית, תיאר את ההוויה הזאת ריימונד פְּרֶטצֶל (Pretzel), הידוע יותר בשמו הספרותי סבסטיאן הָפנֶר.

במהותו, הפנר היה אחד מאלה שנועדו להיות בין המקצועיים חסרי הפניות שיסתגלו למשטר הנאצי. *סיפור של גרמני 1933-1914*[22] שאותו חיבר הוא סיפור על הסתגלות חסרת פניות, כניעה והשלמה – בגידה בלשונו של הפנר – של שכבות הביניים, ובעיקר של אותה שכבה המכונה "אינטליגנציה".

אין סיפור מתאים יותר מזה של הפנר כדי לתאר את המציאות הישראלית מאז 1967 ובעצם מאז 1956. יש הרבה דמיון מצמרר בכניעת הקואליציה הסוציאל-דמוקרטית הגרמנית וגוש "העבודה" הישראלי לכוחות הריאקציה, בשימוש של כל הממשלים הישראליים, כולל בעלי הפוזות "הסוציאל-דמוקרטיות" באותן מיליציות המתנחלים המזוינות היטב, הפועלות בשטחים האפורים, כדי להתנחל בשטחים הכבושים, לנשל את הפלסטינים מאדמתם ומבתיהם כדי ליצור "מרחב מחיה" (Lebensraum) ציוני – או כלשונו של אחד הדמגוגים העלובים שצמחו בישראל – לפלס *מקום תחת השמש*.[23]

אבל הכוכב המרכזי הוא "המעמד הבינוני החדש" הישראלי, שהלך והסתגל צעד אחר צעד לכיבוש השטחים. הוא העדיף, כמו הפנר ובני מינו, שלא לראות את דיכוי הפלסטינים ואת הניסיונות למחיקתם. ולבסוף, כפועל יוצא, אף השתתף בפועל בהשלטת האמריקניזציה

[21] האנס פלאדה (1932, עברית :2013) *איש קטן לאן*. הנ"ל (1947, עברית :2010) *לבד בברלין*.

[22] סבסטיאן הפנר (2001, עברית :2002) *סיפור של גרמני 1933-1914*.

[23] שמו של ספר תעמולה נמוך מאת בנימין נתניהו, ראש ממשלה בישראל מטעם הגוש של הימין הרדיקאלי הישראלי. הרעיון הבסיסי שמהדהד בכותרת הספר מקורו במסורת הנציונאל-סוציאליסטית, או הסוציאל-דרוויניסטית : "עמים" חסרי קרקע (כמו צוענים ויהודים) הינם ישויות נחותות בשרשרת המזון. הרעיון המבריק הזה, שמקורו באוסטריה ובצרפת של תחילת המאה העשרים, כנראה השפיע על לא מעט חלקים בתנועה הציונית, בעיקר באגפיה הפאשיסטיים.

ובפולחן ההפרטה ו״כלכלת השוק״ הדרויניסטית. בסיומו של התהליך הוא מצא עצמו כבול בשותפות פאסיבית ואקטיבית בגזענות המדעית והתיאולוגית. הוא נכנע באופן מביש לנקסוס של כנופיות קצינים ואנשי עסקים, חלקם בעלי מטען פלילי ומעורבות בפשע-מאורגן, שיוליכו אותו אל הטרגדיה הבלתי נמנעת. בישראל הלכה והתפתחה הוויה שניתן לכנותה נציונאל-אנטי-סוציאליזם. אין היא רחוקה מן הפאשיזם הגזעני האירופי, עם ההבדל שיש בה תוספות מבישות הייחודיות לכנסייה הרבנית. שהרי הפאשיזם האירופי היה חילוני בעיקרו, כחלק מעברו הרדיקאלי. כזה גם היה חיקויו, הימין הרדיקאלי הציוני בשנות העשרים עד שנות הארבעים. אבל משום מה, הסוציולוגים הישראליים מטעם, מתעקשים שהחברה הישראלית היא ״מקרה מיוחד״.

נשוב להפנר. כצעיר בגרמניה של שנות השלושים, הוא הלך ונחלש, הלך והחליק במורד החלקלק של המדמנה הנאצית. אלא שברגע האחרון, כבעווית של יאוש, הוא נחלץ מגורלו. כמו גיבוריו של פלאדה ובניגוד לאורחות מעמדו, האהבה שחררה אותו מכבליו והוא נמלט עם אהובתו ממוצא היהודי לבריטניה. שם הוא נלחם במשטר הנאצי כ״בוגד במולדתו״, כמו ״האנטי-ציונים״ של היום הקוראים לחרם על ישראל.

לאחר מותו, יורשיו גילו במקרה בעזבונו את כתב-היד של סיפורו האישי. אלא שבאורח אופייני, כשהתפרסם *סיפורו של גרמני* היו רבים מקרב ״השמאל״ האופנתי, שטענו נגד האותנטיות של הסיפור. הכיצד להאמין לאדם שנחשב ל״שמרן״, ל״ימני״, שאינו הולך בדרך כל אופנה יומרנית רווחת, האופנה הפוסטיסטית יודעת-כל.

קשה שלא להיזכר בדבריהם של מָרְקוּזֶה ואָדורנו, על אותם ״מהפכנים״ של שנות הששים והשבעים, אשר הזכירו להם את תומכי התנועות הרדיקאליות הפאשיסטיות באירופה של שנות העשרים והשלושים. כפיליהם היו אותם צעקנים פוסטיסטים שהפנר סלד מהם כל חייו.

האהבה, אותה קוצת חמימות טהורה השומרת על חירותם של גיבורי פלאדה והמצילה את נפשו של הפנר, תופסת מקום מרכזי אצל גיבורי ג׳ורג׳ אורְוֶול בספרו *1984*. אלא שבסיוט של אורוול לא היה לה לאהבה שמץ סיכוי. מכונת-העל, שברה את רוחם של האוהבים שבעצם אהבתם קראו תיגר על האח-הגדול, על סטלין וכפיליו במזרח ובמערב בשלוש המעצמות החולקות ביניהן את העולם: אוֹקְיָאנִיָה, אֵירְאָסיה ואִיסְטאָסיה. מאומה לא יכול למשטרת המחשבות ולמיניסטריון האהבה. גם לא הפְּרוֹלים החופשיים מכבלי הדוקטרינה. אף שהם הכוח היחיד העשוי להשמיד את ארגוני העל: ״**די שיקומו ויתנערו כסוס המנער מעליו זבובים. לרצונם הם יכולים לנפץ את המפלגה לרסיסים [...] ואף על פי כן.**״ (עמ׳ 58).[24]

כי אם יש תקווה לאורוול ולאחרוני הנאורים, הריהי צפויה אך ורק מן הפרולים, ״**ואף על פי כן**״... ההיסוס מובע כפרודיה על הדיאלקטיקה-ההיסטורית של מרקס, שהתגלגלה ל״דו-חושב״ הבולשביקי: ״**עד שיגיעו לכלל הכרה לא יתמרדו לעולם ואי אפשר שיגיעו לכלל הכרה אלא לאחר שיתמרדו.**״ (שם).

---

[24] ג׳ורג׳ אורוול (1949, עברית: 1971) *1984*.

אורוול, כמו פלאדה והפנר, חי את הקונפליקט המעמדי המריר באירופה שבין שתי מלחמות-עולם, קונפליקט שאיים להתפרץ בצל האשליות שרווחו אודות בריה״מ הסטליניסטית.[25]

בין שתי המלחמות עלה כוח חדש שיצרה המדינה הלאומית – החיילים המשוחררים. הם היו הכוח שעמד מאחורי המהפכה של לנין ברוסיה. הם היו נושאי המהפכה הפאשיסטית ברחבי אירופה. חלק מן התסיסה באותה תקופה נבעה מן ההתנכרות שבה נתקלו מצד השליטים החדשים שלאחר המלחמה. אורוול היטיב לתאר אותם בספרו *דָפוּק וּזָרוּק בפאריס ולונדון*. נכים, מוכי רעב והלם קרב, משוטטים חסרי מנוח שאיבדו יכולתם להתקיים בחברה הבורגנית המתנכרת. ויחד עם זאת, אין כמוהם להפיח הומור אף בתחתית המרתף המזוהם מוכה העכברושים, המשמש כמטבחה של מסעדת פאר בפאריס, שבה עבד כשוטף כלים.

לקראת הקרב המכריע של מלחמת-העולם השנייה, היה ברור למעמד השליט של בריטניה כי לא יוכל לחזור על התעלול של ״המלחמה הגדולה״. הפרולים לא ישמשו יותר נקניקיות קרב בשירות מרוויחני המלחמות. אכן מדובר היה בפטריוטים, ״חיילים בחינם״, אבל לא במטומטמים לנצח. יש לזכור שהטלוויזיה טרם הופצה בקרב ההמונים והאדונים עדיין לא השתלטו על התודעה, בוודאי שלא באמצעות הטלסקרין הנאיבי של אורוול.

וכך קרה שהאדונים המכובדים לורד בוורידג׳ (Beveridge) ולורד קיינס (Keynes) נאלצו להכשיר את הרקע האידיאולוגי-אקדמי למה שהפך למודל ״מדינת רווחה״. השליטים נאלצו להבטיח כי המדינה לא תפקיר את הפרולים בידי בעלי כוחות השוק. כי היא תיקח על עצמה את עיקר ההוצאות החברתיות למן הלידה והבריאות, דרך החינוך והתשתית, ועד לזקנה ולקבורה.

אחרי המלחמה היה צורך בדור אחד לפחות כדי להתכחש להבטחות ולהשכיחן, ושוב בתירוצים אקדמיים מפולפלים מתוצרת יורשי קיינס. הם עשו זאת היטב ואין כיום זכר למעט הניסיונות של תכנון חברתי ציבורי שהחלו באותה תקופה. רגילים להאשים בכך את ראש-הממשלה תאצ׳ר, אולם היא רק ביטאה באופן בוטה, בגלל חוסר השכלתה המחוספסת, את מאווי האדונים שלא נזקקו עוד לכיסויים של קיינס. הבוטות המחוספסת הזאת וסיסמאות החופש וההפרטה מהדהדים מאז בשני צידי האוקיינוס. בכל מקום ניצחה הבורות הבריונית והרעשנות היודעת-כל. התקשורת התאגידית והאקדמיות התגייסו בכל כוחן, והילידים ברחבי העולם למדו את סודות השוק החופשי ושנאת ״ההתערבות הממשלתית״.

אולם יש צורך לזכור שהאדונים החליפו את קיינס אך לא את המדע שלו, שהרי מדע הכלכלה נותר מוצק מאז שנוצקו יסודותיו בסוף המאה התשע-עשרה. קיינס, שהיה תלמידו של המייסד אלפרד מרשל, אולי ניסה להכניס לטווח-קצר ״הומניות״ או ״סעד״, אולם הוא היה חלק בלתי-נפרד מן הדוקטרינה הניאו-קלאסית. היצור הסינטטי הקרוי ״מאקרו-כלכלה״ שאותו המציא, בנוי על יסודות סותרים ובהדרגה איבד את אמינותו המקורית. בסופו של דבר קצת קשה להתייחס ברצינות למסכת המיועדת לתכנון מדיני המכחישה ביסודותיה בכל תוקף

[25] בזמנו, אף אורוול הוקע על ידי השמאל האופנתי כ״משתף פעולה״ עם הממסד הבריטי.

אפשרות לתכנון כזה; או למבנה חשבונאי המיועד לאמדנים קולקטיביים המבוסס על יחידות תועלת אינדיבידואליות וספונטניות; או לחשבונאות הכורכת באותו מניע פרימיטיבי – מירוב הנאה (utility maximization) – גם מסות של הון תאגידי וגם צריכה של משקי בית קטנים; או המעניקה משקל שווה של יחידות תועלת הן לצריכה פרטית של תרופה נגד דלקת ריאות והן לרכישה צבאית של גז מרעיל; או שהיא מונה לפי קנה מידה שווה הכנסות של אומן המייצר סחורות למכירה בשוק מקומי למען קיומו העצמי יחד עם רווחי תאגיד הענק סינקְרוּד (Syncrude) המפיק אנרגיה מפצלים ומרעיל את נהרות קנדה לנצח.

אורוול קיבל את השראתו מהספר *עולם חדש אמיץ* של אָלדוֹס האָקְסְלִי[26], אחד מבני-מינו של קיינס. בניגוד לאורוול, בן המעמד הבינוני הבריטי, שחי תמיד בסתירה חריפה בין תבונתו החופשית ובין המוסכמות המעמדיות (class deference) שאליהן הותנה – האקסלי הפביאן משקיף על החברה האנושית שלאחר ״המלחמה הגדולה״ ביאוש קר מנקודת מבטו של המדען החברתי. בעולם החדש הזה אין ציפיות מן הפרולים. אין תקווה מיצורי ״דלתא״. לא למרד ולא להכרה, לא לאהבה (מלבד התפרצויות שכרות אלימות של בודדים). אם קיימים חריגים וסוטים, אין הם אלא תקריות סטטיסטיות בקו הייצור ההומנואידי (האקסלי, למרות השכלתו המשופעת בכימיה ובביולוגיה, טרם התוודע לנפלאות הגנטיקה, שמבטיחות עלילות מרתקות לילידים המאכלסים בצפיפות את עולם המאה העשרים ואחת). בעולם של האקסלי אין אהבה ואין תשוקה. מבחינות מסוימות נראה שהאקסלי התגבר על העולם הניאו-קלאסי של ה״מחסור״ (שתמציתו ״מקורות״ מוגבלים מול ״תשוקות״ אינסופיות), על ״הסדר הספונטני״ של השוק שאמור לאזן ״בשוליים״, את היעילות והתועלת השולית של כל ״אינדיבידואל״, ועל עוד מיני אמונות פסבדו-מדעיות שעליהן מתבססות מרבית האידיאולוגיות הדומיננטיות בנות ימינו. הוא המציא בספרו את ה״סומה״, חטיף כימי המביא את היחידים לסיפוק מידי, ללא שום קורבן, התנזרות, כאב או תשלום שולי. בעולמו אין ״מחיר״, אין ״עלות״, אין ״ביקוש״ שנחתך בשוליים ב״היצע״, משום שאין שוליים. אין גבולות לאושר המתמיד. כולם מאושרים בנוסח הניאו-קלאסי, כולם מצויים באקווילבריום תמידי. עולם מופלא. כך, מכל מקום, זה נראה בדיאלוג הבא:

> **מדוע לא תגרמו לכך שכל הנולדים יהיו ברמה של אלפא-פלוס-פלוס** [שחקנים רציונאליים]**?״ שאל הפרא** [המשקיף החיצוני] **[...] ״משום שאין לנו שום חשק שישחטו אותנו״ ענה מוסטפא מונד, המפקח הכלל-עולמי התושב לאירופה המערבית [...] ״אנו מאמינים באושר** [״מיקסום התועלת״] **וביציבות** [אקווילבריום]**. חברה שכולה אלפא תהיה בהכרח בלתי יציבה ואומללה. שווה בנפשך בית-חרושת המאויש כולו בבני אלפא – הווה אומר, אנשים נבדלים ונפרדים בעלי תורשה טובה, שההתניה שלהם עושה אותם מסוגלים לבחירה חופשית (בגבולות מסוימים) ולנטילת אחריות. בבקשה שווה בנפשך.** (עמ׳ 176).

[26] אלדוכס האקסלי (1932, עברית: 1985) *עולם חדש אמיץ*.

הדיסטופיה של האקסלי מממשת את האידיאל האקדמי העתיק של החברה ההיררכית המוקפאת בת ארבע הקסטות, הנשלטת על ידי קבוצת בעלי הידע הסודי. סדר נצחי, המונצח על ידי "שלטון האידיאות", זהו החלום העתיק של האקדמאים למן אפלטון, דרך אוֹגוּסְטינוס ומוֹרוּס, ועד לקוֹנְט ופאָרֶטוֹ.

בספרנו *הכלכלה הפוליטית הגלובלית של ישראל*,[27] יש פרק המתאר את תולדות הסְטָגְפְלָציה (אינפלציה עם מיתון) בעולם ובישראל (שהיא כידוע "מקרה מיוחד"), ולמעשה שם ללעג את הניסיונות הנואשים של האקדמאים והביורוקרטים להסבירה, להסתירה, ובעיקר להתעלם ממנה בפנים אטומות. שהרי לא יתכן, שתיאוריות המבוססות על אמונה קנאית בהפקה אינדיבידואלית של יותר יחידות אושר מפחות יחידות סבל, יוכלו להסביר או לתבנת (to model) סטגפלציה, שהיא, לפי אותן תאוריות, סתירה בין "עודף ביקוש מצרפי" היוצר אינפלציה ובין "חוסר ביקוש מצרפי" היוצר מיתון.

ואף על פי כן, בניגוד למקרה גליליאו, ברור שהארץ לא תנוע גם לא תנוע. האידיאולוגיה הדומיננטית חייבת להאיר במרכז, ועל המציאות נגזר לחוג מסביבה. לכן הצבנו בספרנו בראש הפרק על תולדות הסטגפלציה מוטו מתוך *עולם חדש אמיץ*, משפט מפיו של מוסטפא מונד, המנהל-פילוסוף הכל-יכול של האוטופיה: "**כל המדע שלנו הוא ספר בישול המבוסס על תיאוריית בישול מקובלת, שאיש אינו רשאי להרהר אחריה**" (עמ' 178). זה משפט אופייני לאקדמאים, שחלק ניכר מהם מאוהב באופנות אקדמיות ומתעב מדע.

היצירה המדעית כרוכה בהפרת-סדר כרונית, בפריצות-דרך שסופן בלתי נחזה, משום שהמדען פורץ-הדרך מגשש את דרכו בחתחתים ובענויי נפש כמוכה חלום, כפי שמתאר זאת במקוריות גאונית ארתור קסטלר בספרו *הסהרורים*.[28] היה זה למעשה הספר המקורי הראשון בתחום שהפך מאוחר יותר למקצוע אקדמי הנלמד באוניברסיטאות בשם "הפילוסופיה של המדע".

המדען פורץ-הדרך שרוי תדיר בסיכונים פוליטיים העלולים לעלות לו לעתים בקיומו, בחייו, ביחסיו עם משפחתו, בעימות עם תרבותו, עם הכנסייה השלטת, בסכסוך מתמיד עם בעלי עניין וכוח, בסטייה בלתי פוסקת משיווי-המשקל המקודש, בסיכוי לאובדן יוקרה ובחשיפה לכישלון וללעג – ולעתים קרובות בגזילת יצירתו על ידי פלגיאריסטים זריזים ש"מאז ומעולם ידעו זאת", איך לא.

אחד מהסיפורים היפים על גורלו של המדען היצירתי פורץ הדרך היה סיפורה של ססיליה פיין.[29] היא הייתה סטודנטית מבריקה ובעלת מחשבה חדשנית, מן הסטודנטיות הבודדות שהיו בשנות העשרים בפיסיקה. ב-1925 היא המציאה, בעבודת הדוקטוראט שלה, דרך חדשה לקרוא

---

[27] Nitzan & Bichler (2002) *The Global Political Economy of Israel.*

[28] Arthur Koestler (1959) *The Sleepwalkers.*

[29] Payne-Gaposchkin, Cecilia Helena, and Katherine Haramundanis (1996) *Cecilia Payne-Gaposchkin: An Autobiography and Other Recollections*. כמו כן: Bodanis, David. 2000. *E=MC2. A Biography of the World's Most Famous Equation.* Toronto: Doubleday Canada.

את אותות האור על הספקטרוסקופ. היא הסיקה, בדרך חשיבתה השונה, כי השמש מורכבת בעיקר ממימן והנותר הוא לרוב הליום שהותך מן המימן. מרגע זה נפתח עולם חדש. מכאן היה ניתן להסביר ולחזות במדויק את בעירת השמש על פי ההיגיון של הפיזיקה האיינשטנית. אך לא כך סברו המרצים המלומדים שבסביבתה. הם החזיקו בהסבר הישן והטוב, ולפיו רוב השמש מורכבת מברזל ומיסודות כבדים. על כך היו מבוססים הרגלי המחשבה שלהם ובעיקר הקריירה שלהם (מכנים זאת בשם אופנתי "פרדיגמה"). המשמעות של קבלת ההסבר של הדוקטורנטית פיין על היתוך האטומים של המימן והיווצרות ההליום בשמש הייתה יציאה מהמשוכות הבטוחות אל עבר האופק המדעי הלא-נודע. וכך, המנחה הרשמי שלה, אחד בשם Harlow Shapley, הצהיר שממצאיה אינם תקפים וכך אף הכריז עמיתו Henry Norris Russel, הדון הגדול של האסטרופיזיקה בחוף המזרחי של ארה"ב.

כדי שהדוקטורט שלה יעבור איכשהו, ססיליה נאלצה, כמו גלילאו בזמנו, להתכחש לממצאיה. היא הוכרחה להוסיף בסוף הדיסרטציה, בדומה לגליליאו, את המשפט הבא: "השפע הענקי של מימן [... כפי שנראה במחקר...] הוא כמעט בוודאות אינו ממשי" (פיין-גפושקין, עמ' 20). הסוף היה רע: שלא כמו בפרשת גליליאו, ססיליה פיין הורחקה והושכחה. היא הוכרחה לנטוש את המחקר ולקבל משימות הוראה בשולי האקדמיה. עמיתיה דאגו שהקורסים שלה לא יופיעו ברשימת הקורסים הרשמית, כדי שחלילה לא תיטע רעיונות חדשים בקרב סטודנטים מחפשי מדע. מאוחר יותר היא נוכחה לדעת שמשכורתה סווגה בסעיף "הוצאות על ציוד".

אולם ככל שעבר הזמן, התברר שהיא צדקה ושסביבתה האקדמית טעתה. למעשה היא צדקה יותר עמוקות מאשר שיערו תחילה, ואילו הייתה לה הזדמנות, היא הייתה יכולה לפרוץ נתיבים חדשים. המרצים שמסביבה מעולם לא התנצלו. להיפך, במרוצת הזמן התברר שהם הלא "ידעו זאת מאז ומתמיד". וכדי להתל במדע היצירתי, בערוב ימיה לפני מותה, היא זכתה בפרס על שם... "Henry Norris Russel", אותו אקדמאי שדאג להשכיחה.[30]

המדע והמדענים מופיעים רבות בספריו של מישל וֶלְבֶּק. הוא כתב בין השאר את *אפשרות של אי*.[31] לכאורה נראה שהדיסטופיה הזאת היא המשך לספרו האחרון של האקסלי, *אי*.[32] אבל זאת נראית כאפשרות רחוקה. האקסלי תיאר בספרו אפשרות למיזוג בין המרכיבים הטובים שבתרבויות המערב והמזרח. בספרים של וולבק, לעומת זאת, מתגלה התרבות המערבית דרך משטר ההון בכל חמדנותו ואדישותו, ולידו ניצבת הקנאות והאכזריות האטומה המזרחית, ובעיקר המוסלמית, הנובעת מעריצות מובנית למן התא המשפחתי ועד לציוויים הדתיים ולשליטים המדיניים.

כשהתרבויות הללו מתמזגות הן הופכות לקיום המסויט של פרברי פאריס, לציביליזציה של סקס מכאני ופולחן נעורים של זקנים, של בזבוז מוסדי והשחתה סביבתית, של עסקי נופש

---

[30] הסיפור הזה מופיע בספרנו: *The Scientist and the Church* (2015) Bichler and Nitzan.

[31] מישל וולבק (2005, עברית: 2007) *אפשרות של אי*.

[32] אלדוכס האקסלי (1963, עברית: 2010) *אי*.

וזנות, של טרור ובורות דתית. וכל זה כרוך ומונפק עד לזרא ביומרנות מתחסדת של מוסריות תקנית ובתיקון עולם צעקני.

למעשה, וולבק הוא ממשיך ישיר של פרדיננד סלין. אצלו, מאחורי מדינת-הרווחה המפותחת והתפשטות אידיאות הנאורות צומח כאוס אורבני והתמוטטות האשליות לחברה אנושית שפויה. תיקון האדם יכול להיות רק אם תשובט חברה אנושית נטולת חברותיות. כמו אצל אפלטון, האדם השלם החדש יהיה נטול תשוקה, נטול פריון ונטול תיאבון. אלא שהוא לא ישלוט ולא יישָלֵט. הוא יהיה בודד.

גרסה אחרת לאפשרות קיצו של האדם נכתבה עוד בשנות השלושים על ידי קָארֶל צ׳אָפֶּק הצ׳כי בספרו *המלחמה בסלמנדרות*.[33] הפנטסיה מוגשת בלשון עממית ולא מתוחכמת אולם היא מעמיקה בתוכנה. משלל האידיאות וההברקות בספר בולט הקשר המאיים שבין תאוות הבצע של ההון, בהופעתו האבסטרקטית כתאגיד בינלאומי אימפרסונלי, מנוכר וחסר אחריות אישית, ובין עליית הפאשיזם. זאת אינה טענה מקובלת, ובוודאי לא הייתה אז. שהרי עד היום תמצא מספר מרשים של אקדמאים ושכירי עט שידקלמו על הזיקה הברורה-מאליה בין השוק החופשי והצמיחה הכלכלית ובין דמוקרטיה.

באותה תקופה אמנם כתבו מרקוזה ואחרים על התפשטות הרלטביזם האנטי-פילוסופי, שלילת המדע והאלהת הטכנולוגיה בקרב התנועות הפאשיסטיות.[34] אלא שספרים מן הסוג שכתבו באסכולת פרנקפורט נקראו על ידי שכבה קטנה של משכילים ואילו ספריו של צ׳אפק היו פופולאריים ביותר.

מה שמוסיף לעוצמת הסיפור היא העובדה שהספר היה אמור לזכות את מחברו בפרס נובל, אילו הסכים לשנות בו את הלעג הגלוי נגד היטלר. בסופו של דבר מועצת האקדמאים השבדית נכנעה ללחצי הנאצים והפרס לא ניתן לצ׳אפק. הוא אף השכיל למות בעת הנכונה, בטרם השתלטו הנאצים על צ׳כוסלובקיה. אחיו לעומת זאת הוצא להורג על ידם.

השמדת המין האנושי באמצעות טכנולוגיות הרסניות נותרת בספריו של צ׳אפק כאפשרות בלבד. לעומת זאת, אצל בן תקופתו אוֹלָף סטֶייפְּלְדוֹן הבריטי, האפשרות הזאת כבר הופכת לוודאות. בספרו *האדם האחרון והראשון*,[35] סטייפלדון פורש יריעה רחבה ורבת דמיון של עתיד ההיסטוריה האנושית, המסופרת בפי האדם האחרון שחי כשני מיליארד שנים לאחר העידן הנוכחי. ההיסטוריה הזאת נמשכת לאורך שמונה-עשר זנים אנושיים שונים. באמצעות כל זן סטייפלדון תימצת את האפיונים המרכזיים בחיי האנושות – אנוכיות, שיתוף-פעולה, אכזריות, חמלה, פחזות והיגיון – ובאמצעותם חקר את המעלות והפגמים בחיים החברתיים וההכרה האנושית.

---

[33] קארל צ׳אפק (1938, עברית: 1991) *המלחמה בסלמנדרות*.

[34] Herbert Marcuse (1941) *Reason and Revolution*.

[35] Olaf Stapledon (1931) *Last and First Men.*

הזן האנושי הראשון העומד לחקירה הוא האדם בן ימינו. זן זה מולעט בגודש ״תעשייתנות״ (industriousness) שבאה יחד עם אי-יציבות פסיכולוגית מולדת. וכך נוצר תהליך בלתי נמנע של אסון אקולוגי.

סטייפלדון, שכתב את הדיסטופיה הזאת בשנות השלושים של המאה העשרים, חזה את הידלדלות מקורות האנרגיה ממרבצי כדור הארץ, שתוביל לשואה גרעינית ולמחיקת המין האנושי הקיים. מקומץ הניצולים שיוותרו ייוולד הזן הממשיך הוא ״האדם השני״ בהיסטוריה האנושית.

בספר אחר, שנכתב במרוצת מלחמת העולם השנייה, *סיריוס*,[36] סיפר סטייפלדון על ניסוי בהורמונים לפיתוח כלב אנושי (כמו האקסלי, סטייפלדון טרם התוודע לנפלאות השיבוטים הגנטיים במעבדות של ימינו). בסופו של דבר גדל יצור על-אנושי, מפתיע בתבונתו וטוב ליבו, ומשום כך דינו נחרץ להישמד על ידי האדם הבנאלי.

בצד השני של המתרס, בשיפולי גן העדן הסובייטי של שנות העשרים, כתב בבדידות מתריסה אחד מגדולי הסופרים של המאה – מיכאיל בּוּלְגָקוֹב. גם לו הייתה פנטסיה על כלב. בספרו *לב כלב: סיפור מפלצתי*,[37] מסופר על כלב חוצות פרולטרי בשם שָׁריק העובר הסבה אבולוציונית אצל מנתח אופנתי שבא מן הבורגנות שמלפני המהפכה. הרופא המתמחה בתחום ״חידוש נעורים״ עורך ניסוי שבו הוא מחליף את בלוטת יותרת המוח ואת אשכיו של שָׁריק באבריו של אדם שמת באותה עת (גם בולגקוב, שהיה רופא בעת המלחמה בין האדומים ללבנים לאחר מלחמת-העולם הראשונה, לא ידע עדיין על הקדמה הגנטית).

תוך זמן קצר הופך הכלב לאדם חדש. שהרי מאז רוסו ועד ליסֶנְקו הוכח ש״סביבה טובה״ יוצרת אדם טוב ומועיל לחברה. וכך הפך כלב חביב ולא מזיק, ״כלב רווק שובב״ כהגדרתו של בולגקוב, לאדם הסובייטי החדש, נזר הבריאה המהפכנית.

אלא שהטרנספיגורציה הייתה כרוכה באכזבה מסוימת ליוצרו המדען: היצור החדש השתלב היטב בסביבה המטריאליסטית הפוסט-מהפכנית. הוא מגדף, יורק, זולל, חוטף, מתעמר בנשים, ובשיא התפתחותו – הוא לובש מעיל עור, חוגר אקדח ומצטרף ל״צֶ׳קָה״ (המשטרה החשאית) לפעולות טיהור.[38]

אנו מקבלים סאטירה אופיינית לבולגקוב, על היומרות הסובייטיות, השאלות במקורן מן המהפכה הצרפתית, לפיהן קיים מין ארכי-טיפוס, אדם אוניברסלי, תבוני ונאור, שניתן להפיקו מתוך כור היתוך כלשהו באמצעות ״החינוך הנכון״ או ״סביבה מהפכנית״ ראויה. כבדרך אגב

---

[36] Olaf Stapledon (1944) *Sirius*.

[37] מיכאיל בולגקוב (1925, עברית: 2002) *לב כלב: סיפור מפלצתי*.

[38] כפי שבוכרין, אחד האידיאולוגים של המהפכה, הצהיר: ״**רוסיה התחדשה, רוסיה נולדה מחדש – הופיע סוג חדש של האדם הרוסי: הופיע אדם חדש נלהב. ואיש הצ׳קה הוא הסוג המוגמר ביותר של אדם כזה**״ (מצוטט מתוך ״אחרית דבר״ לתרגום העברי של *לב כלב* מאת מאיה קגנסקיה עמ׳ 190). את הדברים אמר בוכרין כעשר שנים לפני שהוא עצמו הוצא להורג על ידי הצ׳קה במשפטי הראווה שניהלו סטלין ועוזריו.

מדווח בולגקוב כי החלקים המשומשים להרכבת "שריק" המחודש נלקחו מפרולטר שתיין שנרצח בקטטת שיכורים.[39]

הצנזורים הסובייטים לא אהבו כמובן את הספר ופסלוהו כמוצר "קונטר-מהפכני". למזלו של בולגקוב הם הבינו את השכבה החיצונית בלבד של הסיפור. הם לא תפסו את הרמזים המשפילים הטמונים היטב בתוככי המארג, אחרת היה מסתבך עם לובשי מעילי העור השחורים.

בולגקוב לעג לפֶטישיזַציה שערכו עסקני המהפכה החילונית למנהיג המת ולדימיר לנין. בשנת כתיבת הספר שימרו את מוחו של לנין ואף הוזמן במיוחד רופא מפורסם מגרמניה לערוך בדיקה מקיפה במסתורי מוחו של הוגה המהפכה, כדי להגדיר את היסודות המטריאליים לגאונותו.

מאוחר יותר הוסתרה הידיעה המעציבה כי התגלה שנפח מוחו של לנין היה קטן בהרבה ביחס לתקן המקובל של עסקן, ואפילו בהשוואה למוחו של פרולטר סובייטי מצוי (כנראה בגלל מחלתו הכרונית ארוכת השנים). לבסוף החליטו העסקנים המהפכניים, אשר רדפו בחמת זעם את הכמרים ומפיצי פולחני הקדושים, לחנוט את שרידי גופתו של לנין במוזוליאום.[40]

בולגקוב, רופא בהשכלתו, לא מחמיץ את האירוע ומתבל את הסיפור בשפע רמזים מן האפוקליפסה הנוצרית על גורל המהפכה והסוף המצפה לבולשביקים.

בין אם הצליחו לרדת עד תחתית רמזיו ובין אם לאו, הצנזורים גנזו את הספר. רק בשנת 1968 הוא יצא לאור לראשונה במערב, ובאמא רוסיה הוא זכה להתפרסם רק בעת הפֶּרֶסְטרוֹיְקָה ב-1987.

בולגקוב הצליח בימי חייו לפרסם יצירות בודדות, אף הן תוך השמטות בפקודת הצנזורה. מהמפורסמות ביניהן היתה *הגווארדיה הלבנה*,[41] רומן המתאר רשמים ממלחמת האזרחים שהתחוללה לאחר המהפכה בין הלבנים והאדומים באוקראינה. הרומן נכתב מתוך אהדה למתנדבי הצבא הלבן שגורלם נחרץ. הוא גם עובד על ידי בולגקוב למחזה בשם *ימי טורבין* ואף זכה להיות מוצג מספר פעמים בשנות העשרים. הצנזורה התירה את הרומן והמחזה, כנראה משום שמסגרת העלילה מתווה את גוויעת המשפחה הבורגנית הישנה.

מן הסתם הבין בולגקוב לבסוף, שהסיכוי כי ספריו ומחזותיו יתפרסמו יקטן ככל שהמשטר הסובייטי יתבסס. השלטונות אף סרבו לבקשתו להגר. הוא נותר לכוד. עד היום אין הסבר כיצד הוא לא הוצא להורג אלא השכיל למות במיטתו, ב- 1940, אמנם צעיר יחסית – אך לפחות לא על דרגש קרשים בגולג או בצינוק בלוּבְּיָאנְקָה.

---

[39] זה כנראה היה הלך הרוח באירופה בשנות העשרים בקרב האמנים שלא הלכו שבי אחר האל שכיזב. כך, בן זמנו של בולגקוב, הבמאי פרינץ לאנג, עוד אחד מהחיילים הפגועים של "המלחמה הגדולה" (בחזית האוסטרית), בסרטו *מטרופוליס* מ-1927, אינו צופה עתיד למדע שיפתור את הסתירות ויבנה חברה חדשה נטולת קונפליקטים.

[40] האנלוגיה בין לב הכלב של בולגקוב לבין פרשת מוחו של לנין לקוחה מתוך אחרית הדבר של מאיה קגנסקיה, שם.

[41] מיכאיל בולגקוב (1927, עברית: 2002) *הגווארדיה הלבנה*.

מכל מקום, הלעג לצנזורה הסובייטית ולאמנים משתפי הפעולה המשיך במלוא הלהט בכל יצירותיו שלא הותרו לפרסום. בעיקר מפורסם המחזה *אי הארגמן*,[42] שהוא מחזה על בימוי מחזה בתוך קלחת של לחצים פוליטיים עם כמה סיפורים חיצוניים המשתלבים בתסבוכת אופיינית. כן מפורסם הרומן התיאטרלי *השלג השחור*,[43] סיפור על הצגה שאינה מצליח לעלות בגלל תככים מנהליים ובימאים מפוחדים. שתי היצירות הללו הן סאטירה על היומרנות הסובייטית ליצור אמנות משוחררת ותיאטרון אוונגרדי בצילם של צנזורה פוליטית שמרנית, ועסקני אמנות חנפים, קרתנים ונטולי כישרון.

לשיאו הגיע בולגקוב בספרו האחרון, *האמן ומרגריטה*.[44] שם עולם המהפכה מתהפך: אמני הריאליזם הסוציאליסטי ועסקניו מתגלים בחמדנותם, בלקקנותם ובעיקר בהתרפסותם בפני המשטר. כאמני המהפכה המשחררת מכבלי הדת והמסתורין, הם מנסים בעקשנות להיאחז באטימות המקובלת ובדוגמות הביורוקרטיות. הם בורחים מחיים אמנותיים רבי משמעות. אולם הריאליה המטריאלית נראית אחוזת כשפים ונתונה לתעתועים מסתוריים. העולם היציב והאפרורי של אמני הקונצנזוס תלוי על בלימה. כוחות שטניים פורצים לפתע משולי המציאות ומאיימים לשטוף את התודעה המקובלת. העולם הנהיר נראה אבסורדי וההיגיון המקובל הופך נלעג.

מנגד, הולך ונפרש סיפור פנימי ריאליסטי, צבעוני ושוקק חיים, על צליבתו של ישו. שם, בירושלים העוטה ערפל דתי וסיפורי ניסים, הכל דווקא נראה נהיר והגיוני. ישו הנוצרי ופּוֹנטיוּס פילאָטוּס הנציב הרומי הינם דמויות ממשיות החיות בעולם היסטורי בהיר ובעל משמעות (בניגוד מוחלט כמובן, לירושלים הישראלית של היום, שהיא תערובת של מיסטיקה מסחרית זולה, כנסייה רבנית גזענית ותאבת בצע, הבלים מעופשים מימי-הביניים וביורוקרטיה קפיטליסטית נפוחה).

קטע אחר בספר מתאר מוסד מרכזי בקיום האנושי המודרני: הרייטינג, מוסד שהפך במרוצת המאה העשרים לאחד הפולחנים המאוסים במשטר הקפיטליסטי.[45]

בולגקוב מציג את הגרסה הסובייטית לפולחן זה בקטע מבהיק בשנינותו, שבו השטן ומנהל המזנון (מוסד מרכזי כשלעצמו בהוויה הסובייטית) בתיאטרון, פותחים בדיאלוג של חירשים אודות גבינה לבנה שהעלתה ירוקת. השטן מצהיר שגבינה אשר צבעה ירוק אינה גבינה אלא עיפוש. המזנונאי הסובייטי טוען באורח אופייני שהגבינה נותרה גבינה אלא שהיא מסוג של "**טריות שנייה**". וכאן, אפילו השטן, שראה כבר את כל התעלולים האפשריים בחייו הארוכים כחיי המין האנושי, יצא מכליו: "**יש טריות אחת בלבד**", הוא מזדעק, "**הראשונה והיא גם האחרונה**" (*האמן ומרגריטה*, עמ' 204).

---

[42] מהדורה עברית: 2004.

[43] מהדורה עברית: 1974.

[44] מיכאיל בולגקוב (1967, עברית: 1999) *האמן ומרגריטה*.

[45] פולחן הרייטינג הוא אחד הפנים של תהליך "ההצבר הדיפרנציאלי". הוא מין מדידה מכאנית של יחסי-כוח במשטר ההון. הסבר בספרנו: *Capital as Power*.

משפט אחד בספר הפך לביטוי נפוץ: "**כתבי-יד אינם בוערים**", אומר השטן לאמן (בולגקוב) שיצירותיו נאסרות לפרסום.

אמת, הוא צדק. בסופו של דבר, שליטי המשטר ומשרתיו ישטפו מן הזיכרון כחלום רע, ואילו יצירותיו של בולגקוב יראו אור לנצח. ואף על פי כן, מתעורר צל של תהייה: אולי בולגקוב למרות הכל, היה תמים מדי, אופטימי מדי. שהרי השיטות הגסות של הסובייטים לא החזיקו מעמד, אולם מה הוא ידע על השיטות המתוחכמות של שליטי העולם הנוכחי? "הסובלנות המדכאת" על פי הרברט מרקוזה פורחת מאז. הכושר להנציח את הבורות והבינוניות ולהעלים את האיכותי והיצירתי הפך לדגל הניצחון של השליטים.[46]

"**ספרים טובים – לעולם אינם מתפרסמים**"[47] טען ג'יק לונדון בספרו החצי אוטוביוגרפי *מרטין עדן* וברומן הבדיוני *עקב הברזל*.[48] היצירה השנייה מתארת התקוממות עתידית של מעמד העובדים ברחבי העולם. המרד מדוכא לאחר מרחץ דמים על ידי "האוליגרכיה" באמצעות "עקב הברזל" – מליציות של שכירי-חרב מהסוג של חיילי פינקרטון ומגויסי צ'ייני. בספר מופיעה דמות בשם ג'ון קנינגהם, פרופסור לכלכלה-פוליטית, אביה של גיבורת הספר הכותבת יומן שעליו כביכול מתבססת העלילה. היומן נכתב כמה שעות לפני שהיא מוצאת להורג על ידי חיילי "עקב הברזל". על פי העלילה, קנינגהם ניסה לפרסם ספר שניתח ביסודיות את פגמי המשטר הקפיטליסטי. תוך זמן קצר הוא פוטר מאוניברסיטת ברקלי ולפתע חדלו העיתונים והמבקרים להזכיר את ספרו. הספר נעלם כלא היה מחנויות הספרים, תבניות הדפוס של הספר נעלמו באופן מסתורי מן ההוצאה-לאור. מו"לים אחרים דחו את בקשתו של הסופר להוציאו מחדש, וכאשר פנה לעיתונאים לספר להם על הפרשה, הם עיוותו את דבריו והציגוהו כקריקטורה של תועמלן התומך בטרור. מכאן הבין קנינגהם-לונדון שהבעיה אינה "סתימת פיות" או "צנזורה" סתם, אלא היא נעוצה עמוק יותר, בעצם מבנה הכוח בחברה, המונע מן התודעה האנושית לחשוב באופן חופשי: "**כמה ספרים נאסרו לפרסום עד כה? אין לנו צל של מושג. אנו שרויים באפלה. אין לנו דרך לדעת.**" (*עקב הברזל*, ע' 128).

ג'ון קנינגהם הוא בן דמותו של תוֹרְסְטִין וֶבְּלֶן, הכלכלן-הפוליטי החשוב ביותר במאה העשרים, שפוטר מאוניברסיטאות שיקאגו והרווארד, ושכתביו הושכחו ושמו נמחק מהתודעה הציבורית.

כבר בעת כתיבת הרומן היה ברור לג'יק לונדון, כי *עקב הברזל* ייגנז בתירוצים שונים ומשונים. היה זה הרומן הראשון מסוגו, שביטא את מעברו של לונדון לפוליטיקה רדיקאלית לוחמנית לאחר תקופה ארוכה של כתיבת ספרי הרפתקאות בנוסח *פנג הלבן*. ואכן, הוא צדק

---

[46] הרברט מרקוזה (1964) *האדם החד ממדי*.

[47] זה היה המשפט שסיים את האפילוג *מקץ עשרים שנה*, שערכנו לספרנו *אצולת ההון של ישראל* (1984). באפילוג מסופר על הנסיבות המופלאות של הוצאת הספר. הסתבר שהספר לא היה אמור לצאת. הוא הוזמן על ידי הוצאת "הקיבוץ המאוחד" ונדחה על ידה לאחר שמנהליה ראו את תוכנו. כך גם הגיבו שאר ההוצאות הגדולות בישראל (כתר, שוקן, דומינו). האפילוג מסתיים בקטע הבא: "**הכל היה בגלל שודד-דרכים עלוב שהסתבך בחובות. השטן של בולגקוב היה מיושן להחריד: בימנו ספרים טובים לעולם אינם מתפרסמים**" (*מקץ עשרים שנה*, 2004: ע' 6).

[48] ג'יק לונדון (1908, עברית: 2012) *מרטין עדן*. הנ"ל (1907, עברית: 2002) *עקב הברזל*.

בתחזיתו. *עקב הברזל* נעלם מהחנויות לאחר מהדורה אחת והושכח מהתודעה בשבעים השנים הבאות. הספר המוזר הזה אינו מוכר כמעט בארה"ב. בניגוד לספריו המוקדמים של לונדון, מעט בני-אדם בעולם המערבי, כולל נאורים ויודעי ספר, שמעו אי-פעם על קיומו.

הקורא המודרני יכול בהחלט להסיק מכך מה אירע בעולם עם פרוץ "הגלובליזציה" וההפרטה הדמוקרטית, בעיקר מאז שבעלי "כוחות השוק" ו"העיתונות החופשית" השתלטו על התודעה ההמונית. ג'ק לונדון צדק: אין לדעת אילו ספרים מסולקים מהתודעה ומורחקים מן המחשבה.

אבל ההיסטוריה אוהבת אירוניה. המקום שבו עודדו השלטונות את קריאת *עקב הברזל* ושבו ג'ק לונדון הפך לסופר נערץ היה ברית המועצות – אותה מדינה שבה נכתבו מבלי לראות אור ספריו של בולגקוב ושל הרבה סופרים טובים אחרים שסולקו מן התודעה ואין אנו יודעים על קיומם.

האירוניה הופכת לאכזרית כאשר מגיעים לפרשת *הדון השקט*, האפוס הסובייטי שזיכה את מיכאיל שולוחוב בפרס נובל. המחבר סיפר באיפוק ובכישרון מופלא על גורלם המר של הקוזָקים שחיו בדרום רוסיה על גדות נהר הדון. גיבור הסיפור נקלע למלחמת-העולם הראשונה ולמלחמות שלאחריה בין האדומים והלבנים ולבסוף, כבטרגדיה הקלאסית, הומת בידי חבריו הקוזקים שלחמו לצד האדומים.

הספר שהתפרסם בהמשכים בין 1928 ל-1940 היווה הפתעה. הוא הפתיע באיכותו הנדירה לעומת הכתיבה סרת-הטעם שנהגו אז להנפיק במרץ סופרי הריאליזם הסוציאליסטי. ובעיקר, עצם התרתו לפרסום הייתה הפתעה, בגלל האהדה שהביע כלפי החיילים הקוזקים הלבנים שלחמו נגד צבאות המהפכה. כן הייתה בו נימה של עצב ומרירות על הטבח וההגליה שנערכו בקוזקים, "אויבי העם".

הסתבר שסטלין דאג באופן אישי לפרסום הספר, ובעיקר לפרסומו של שולוחוב, אשר נחשב מאז לבן טיפוחיו של הממסד הסובייטי. שהרי מדובר היה בסופר פרולטר ממוצא איכרי, בן קוזקים חסר השכלה רשמית, שגדל במחוזות הדון והשתתף בנעוריו בצד הנכון של המהפכה. לאחר שהסתיימה המלחמה התיישב שולוחוב במוסקווה ובנה עצמו מלמטה, בתחילה כפועל לא-מיומן, בהמשך כעיתונאי זוטר וככותב סיפורים קצרים ולבסוף כסופר של אפוס בעל עוצמה הנקרא ברחבי העולם.

אלא שבמרוצת הזמן התגברה התחושה שהספר הוא פלָגיאָט לא מתוחכם. לאחרונה אף הועלתה טענה, שלמעשה מדובר בתרמית אופיינית של המשטרה החשאית הסובייטית, אשר העבירה לשולוחוב כתב-יד של סופר אנטי-בולשביק שאותו רצחה. הסופר הממשי, לפי הטענה, היה וֶנְיָאמִין קְרָאסְנוּשְקין (שפרסם יצירות ומאמרים בשם העט ויקטור סוסקי), קָזָאכִי במוצאו, עיתונאי ידוע בסנט-פטרבורג שלפני המהפכה. הוא עבר לחיות ברפובליקה הקזאכית העצמאית שקמה לאחר המהפכה הראשונה באזור הדון לפני שהשתלטו עליה הבולשביקים ורצחו אותו.[49]

[49] הראשון שהעלה בכתב את חשדותיו היה אלכסנדר סולז'ניצין, שאף תרם הקדמה לספר שהוקדש לנושא: סולז'ניצין גרס כי המחבר ממנו נגנב כתב היד היה סופר בשם אלכסנדר קְרִיוּקוֹב. ראה: Roy Aleksandrovich

אם אכן כך קרה, הרי ששולוחוב חסר ההשכלה הספרותית, שלגביו נטען כי לא קרא מימיו ספרות רוסית, ושכתיבתו המוקדמת בעיתונות היתה עילגת, התגלה לפתע כענק ספרותי רב הבעה, השולט בדקויות הלשוניות ובמיטב התרבות הרוסית שלפני המהפכה.

מסתבר שהפרופסור המנתח של בולגקוב צדק : לכלב הסובייטי לא הצליחו להשתיל ספרות חופשית, מהפכנית. מאומה לא עזר : לא עזרה הסביבה החומרית הפרולטרית של השלטון. לא סייעו ימי העיון, תפנוקי הקייטנות ומנעמי הדאָצ׳וֹת, לא הועילו השבחים, המענקים והמדליות. המהפכה אשר בישרה את שחרורו של המין האנושי מכבליו לא הצליחה להצמיח אלא דבלולים ספרותיים מעופשים, שרכים של תעמולה מעלי עובש. דווקא על רקע החורבן שהמיטה המהפכה הסובייטית על המין האנושי, צמחה להכעיס ספרות ״בורגנית״, ״לבנה״, מפתיעה באיכותה, גם ברוסיה וגם בגלות. סופרים כמו בולגקוב, בּוּנִין, נָבּוּקוֹב וסוֹלְזֶ׳ניצין הם רק דוגמאות בודדות.

אלכסנדר סולז׳ניצין היה מהבודדים שהצליחו לפרוץ את מנגנון ההשתקה שעליה נשענה מכונת-העל הסובייטית. הוא גם הוכיח במהופך את דברי טרוצקי, שהספרות החופשית הינה כוח מהפכני, או בעיני המעמד השליט של רוסיה – כוח ״קונטר-מהפכני״. בכוח ספריו בלבד, שאותם כתב במחשכים ללא תקווה שיראו אי-פעם אור, פרץ סולז׳ניצין את הבקיעים הראשונים באימפריה שנדמתה כבלתי מנוצחת.

הסדק הקטן הראשון נחרץ בפלדה הסובייטית כאשר התפרסם סיפורו המצונזר – *יום אחד בחייו של איוָן דֶניסוֹביץ׳*. זה היה אירוע חד פעמי שהתאפשר בגלל הקרע שהתחולל במעמד השליט הסובייטי. הקרע נוצר על רקע נאומו של ניקיטה חרושצ׳וב בוועידה העשרים של המפלגה הקומוניסטית הסובייטית ב- 1956, שבו הוא הוקיע את פשעי סטלין וחבורתו ואת שיטות השליטה שהנהיגו בבריה״מ. עד מהרה הסתבר שההלם התפוגג, הרפורמות נגנזו והשורות התלכדו מחדש. אולם סולז׳ניצין וחבריו חתרו והרחיבו את הסדק. נוצרה פעילות ספרותית-מהפכנית, שהצליחה לעמוד בפני רדיפות המשטרה החשאית. עותקים משוכפלים של יצירותיו הלכו ונפוצו ברוסיה במחתרת (בשיטת ״סאָמְאִיזְדאָט״) וזכו לתשומת לב ללא-תקדים במערב. היו אלה בעיקר שלושת הספרים : *אגף הסרטן*, *במדור הראשון*, והטרילוגיה *ארכיפלג גולג : נסיון לחקר אמנותי*.

הוא עצמו שאל כיצד קרה הדבר. כיצד דווקא ספריו זכו לחולל את השינוי. בספרו, *כנגוח העגל את האלון*,[50] הוא כותב : ״**למן שנות העשרים ועד לשנות השבעים נדפסו במערב ותורגמו כארבעים ספרים אודות הארכיפלג וכולם אבדו שקעו בתהום בלא לשכנע איש בלא לעורר איש**״ (עמ׳ 303).

ﻫ ﻫ ﻫ

וכאן נקטע לצערנו המאמר.

Medwedew (1977). *Problems in the Literary Biography of Mikhail Sholokhov* טיעונים חדשים בפרשה העלה החוקר זאב בר-סלע בספר ברוסית שפורסם ב-2005, והוא שזיהה את קראסנושקין כמחבר האמיתי. עיקר טיעוניו נכתבו במאמר ראיון עם אלי אשד (14.8.2005) תחת הכותרת ״על התרמית הגדולה ביותר בתולדות הספרות העולמית״.

[50] אלכסנדר סולז׳ניצין (1975, עברית : 1975) *כנגוח העגל את האלון*.